

Bodó Márta

Paupercula feminea forma Egy középkori együgyű asszony és az ő zenés látomásai

A szentkultuszt vizsgáló kutatók szerint a Nyugaton az 5–12. században tisztelt szenteknek mintegy 10 százaléka nő, a perióduson belül legalacsonyabb az arányszám 800 és 1150 között,¹ 1200 körül fordulópont következik, az 1198 és 1431 közt lefolytatott szentté avatási eljárások esetében már 18 százalék a nők aránya. A 13. században kerültek igazán előtérbe a női szentek, ami azt jelzi, hogy az egyház kezdi hivatalosan is elismerni a női nem lehetőségét a szentté válásra.² Korábban az egyházatyák a bibliai bűnbeesést magyarázva a nőt a bűnre természeténél fogékonyabbnak állították be, ezért példaképnek végképp nem alkalmas, férfivezetésre, a férfinak való alárendelődésre kell őt nevelni. A kora keresztény korban ugyan a mártíromságot sok nő is vállalva vállalta a férfiakkal, csakhogy az első tíz század női vértanúi semmiben sem különböztek meg férfi társaiktól, női mivoltuk szinte rejtett, lényegtelen maradt. Ebből a kutató azt a következtetést vonja le, hogy a kezdetben nők csak akkor válhattak szentekké, ha nőiségük rejtve maradt, ha férfias erényt mutatva állták a sarat. Nem lehetett a női princípiumot előtérbe állítani, mert a női gyengeséget, érzékiséget, a szentséggel gyökeresen ellentétben álló vonásokat jelentett.³ A 13. századtól a szentségmodell átalakulni látszik, és már megengedi, először az arisztokrácia köréből kikerülő nőknek, hogy jelentős önmehtagadás és lemondás árán ők is hivatalosan szentnek nyilváníttassanak. Az utat nyitó arisztokrata nők nyomán aztán a 15. századra az is lehetséges immár, hogy alacsony származásúak, akár parasztlányok (mint az olasz Sziénai Szent Katalin vagy a breton Szent Johanna) is szentekké lehessenek.

A kezdetek: Hroswitha

Az első magyar drámaként a Sándor-kódexben fennmaradt *Három körösztyén leány* című, próza formában lejegyzett mártírdramát tartjuk számon: eredetije egy 10. századi német apáca, Hroswitha (Hrotsvitha von Gandersheim⁴) *Dulcitiis* című darabja. A Gandersheimben levő bencés kolostori

Bodó Márta (1963) – irodalomtörténész, PhD, szerkesztő, Keresztény Szó, Kolozsvár, bodo.marta@yahoo.com

¹ Jane Tibbetts Schulenburg: *Sexism and the Celestial Gynaecium*. *Journal of Medieval History*, vol. 4, November–June. 1978, 117–133.

² André Vauchez: *Between Virginity and Spiritual Espousals: Models of Feminine Sainthood in the Christian West in the Middle Ages*. *The Medieval History Journal*, vol. 2, 2 (1999) 350.

³ Uo.

⁴ Nevének ismert változatai: Hrotsvit, Hroswitha, Hrosvit, Hrostwitha, Hrosvitha, Hrostsvit, Hrotsvithae, Roswita, Roswitha. A név jelentése: mély hang.

szertesno Terentius népszerű pogány komédiái ellenében írta fennmaradt hat drámáját, a komédiai elemeket megőrizve, de keresztény tartalommal és szellemben, női főszereplőkkel, mártírtémával. Hrotswitha 10. századi darabjait aztán el is felejtették, a 15. században Konrad Celtis német humanista fedezte fel őket, ismertette meg tudós társaival és adta ki nyomtatásban eredeti latin nyelven 1501–1502-ben. (Angolul 1920-ban jelent meg a mű először.) Hrotswitha darabjai keresztény nők mártíromságát mutatják be a pogány Rómában, vagy elbukott nőket megmentő kegyes keresztény férfiakat. Darabjai: *Ábrahám, avagy Mária bukása és töredelme; Callimachus, avagy Drusiana feltámadása; Dulcitis, avagy Irene, Agape és Chionia (Agape, Chionia, Hirena) szent szüzek mártíromsága; Gallicanus, avagy Gallicanus tábornok megtérése; Paphnutius, avagy Thais megtérése, olykor: Az utcanő Thais megtérése; Sapientia, avagy Hit, Remény és Szeretet (Fides, Spes, Caritas) szent szüzek mártírúma.* A darabok közt két hosszú, oda nem tartozó prózarész található, egyik matematikai témájú, a másik a kozmoszról szól. Hrotswitha emellett írt dicsőítő költeményt Ottó császár tiszteletére és kolostora történetét is összefoglalta (*Primordia Coenobii Gandershemensis*).⁵ *Az Encyclopedia Britannica tud még nyolc vallási témájú elbeszélő költeményéről, ezek a Szent Szűz életeseeményeiről és szentek legendáiról (Gandolph, Pelagius, Theophilus, Baziliusz, Dénes, Ágnes) szólnak.*⁶

Magyar értékelője szerint „A szertartásokhoz, prédikációkhoz kapcsolt misztériumdráma helyét a Jagelló-korban kezdi az iskolai színjáték felváltani, mely egyelőre a misztériumjátékok tematikáját folytatja ugyan, de a humanizmus hatására rövidesen a világi tematikát is befogadja. Hrotswitha mártírpassiója, a beleillesztett terentiusi, vígjátéki elemekkel az átmenetet jelzi az iskoladráma felé.”⁷ Hrotswitha teljesítménye bámulatos: egyrészt műveltsége, tájékozottsága, másrészt jó latintudása, harmadrészt tehetsége a drámaírásban, végül szabadsága és bátorsága, hogy korában nem általános, nem jellemző módon színházzal foglalkozik, és főszerepet ad darabjaiban nőknek, teljes önállóságukat, férfiakkal való egyenlőségüket, vallási eszményeikhez a végsőkig elkötelezetten ragaszkodni tudó helyállásukat tételezve. *A Dulcitus Diocletianus* császár korában játszódik, a császár maga elé rendeli „a három körösztény leányt”, hitük és Istenük megtagadására szólítja fel őket. Ők hajthatatlanok; kérés, fenyegetés nem fog rajtuk, végül mártíromságra ítéletnek. A vég tehát tragikus, de hangulata mégsem komor, a három lány börtönében vígjátéki helyzetek sorában válik nevetségessé az ellenfél, a lányok maguk vértanúhalálukat boldog áldozatként élik meg.⁸ Egyes vélemények szerint maga Shakespeare is merített e 10. századi német apáca műveiből.⁹

Hrotswitha kiemelkedő alakja korának, és mindenképpen figyelemre méltó azért a merész-ségért, amellyel e korban, amikor számtalan egyházi tiltás született a színház ellen, a színelőadások felé fordult, összekötő kapocsá vált a gazdag ókori görög, római hagyomány és

⁵ <http://womenshistory.about.com/od/medgermansaints/p/hrotsvitha.htm> (letöltés: 2016. 06. 27.)

⁶ <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-2591304273/hrotsvitha-gandersheim-c-9351001.html> (letöltés: 2016. 06. 27.)

⁷ *A magyar irodalom története.* (Főszerk. Sötér István) I.: A magyar irodalom története 1600-ig (Szerk. Klaniczay Tibor. Írták: Gerézy Rabán, Klaniczay Tibor, V. Kovács Sándor, Pírnat Antal, Stoll Béla, Varjas Béla), Akadémiai Kiadó, Bp. 1964, <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/112.html> (letöltés: 2016. 06. 27.)

⁸ *A magyar irodalom története* I.: A magyar irodalom története 1600-ig. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/112.html> (letöltés: 2016. 06. 27.)

⁹ Hrotswitha: = *Encyclopedia Britannica*. Eleventh Edition, Volume XXIII. Adolphus William Ward. University Press, Cambridge 1911, 842–843. <http://www.theatrehistory.com/medieval/hrotsvitha001.html>

a középkori vallásos előadások között, bár azt tartották, ekkoriban, azaz már a 6. századtól körülbelül a 12. századig nem is voltak színlelőadások.¹⁰

Szabadsága helyzetével magyarázható: feltételezik, hogy előkelő származású volt, és kolostora az alapítók, Luldolph (Liudolf) szász herceg és felesége, Oda frank hercegnő, valamint anyja jóvoltából teljes szabadságot élvezett, kezdetben a 9. században csak helyi világi vezetőknek volt alárendelve, majd 947-ben I. Ottó császár teljesen önálló státuszt adott neki. A bencés kolostorok a műveltség fellegvárai voltak. A kora középkori bencés női kolostorok előjáróinak ábrázolásában is jól felfedezhető, hogy az apátnők ugyanúgy pásztorbottal és püspöki süveggel jelennek meg, mint a férfikolostorok előjárói, és hatalmuk is annak megfelelő.

A folytatás: Hildegard von Bingen

Hroswitha kiváló képességekkel és irodalmi vénával rendelkezett, nemcsak a Szentírást és az egyházatyákat, szentek életrajzait ismerte kiválóan, hanem a keresztény filozófusokat és az ókori szerzőket: Plautust, Terentiust, Horatiust, Vergiliust, Ovidiust is.¹¹ Emellett előjárója, Richarda (Rikkarda) nemcsak tanította és vezette, de bátorította is munkáját. Ha nem is nevezhetjük ezt a rendhagyó élet- és gondolkodásmódot a kor és a térség vonatkozásában általánosnak, korántsem lehetett egyedi. A 11. században a Rajna-vidéken élt látnok, hithirdető, író apáca, Hildegárd (Hildegard von Bingen) a szentté avatásig, az egész közeli múltban, lényegében a jelenkorban egyháztanítói „kinevezésig” jutott.¹²

A szent a katolikus felfogás szerint egyrészt a biztos üdvözülés kijelentése, emellett példakép, követendő minta. Hildegárdot már életében keresték, mert gyógyfüvekkel és imával gyógyított, „öt tarthatjuk a német orvostudomány és természettudomány első nagy alakjának”.¹³ Emellett látnoki képességeivel az emberek veséjébe látott (olykor szinte szó szerint: olyan történetet jegyeztek fel róla, hogy gyermekkorában látta, a várandós szolgáló méhében meghalt a magzat), karizmatikus egyéniségéből következett, hogy hihetetlenül szuggesztíven beszélt, így a szokással ellentétben prédikált is.¹⁴

¹⁰ *The Plays of Roswitha*. Translated by Christopher St. John, with an introduction by Cardinal Gasquet and a critical preface by the translator. Chatto & Windus, London 1923. <https://legacy.fordham.edu/halsall/basis/roswitha-toc.asp> (letöltés: 2016. 06. 27.)

¹¹ *The Plays of Roswitha*. Translated by Christopher St. John, with an introduction by Cardinal Gasquet and a critical preface by the translator. Chatto & Windus, London 1923. <https://legacy.fordham.edu/halsall/basis/roswitha-toc.asp> (letöltés: 2016. 06. 27.)

¹² 2012. október 7-én avatta XVI. Benedek egyházdoktorrá Bingeni Szent Hildegardot (Ávilai Szent Jánossal együtt). A Magyar Kurír katolikus hírportál így magyarázta az esemény jelentőségét: „A cím azt jelenti, hogy viselőjük teológiai tanításai a történelmi kortól függetlenül minden katolikus számára időszerűek. A döntést hivatalosan 2012. május 27-én jelentette be a szentatya: »Örömmel jelentem be, hogy október 7-én, a püspöki szinódus közgyűlésének kezdetén egyházdoktorrá nyilvánítottam Bingeni Szent Hildegardot és Ávilai Szent Jánost.« Egyházdoktor-avatásra ritkán kerül sor. VI. Pál két szentet, Ávilai Szent Terézt és Siennai Szent Katalint, II. János Pál pedig mindössze egyet, Lisieux-i Szent Terézt emelte egyházdoktori rangra. Az egyháznak jelenleg 33 doktora van, számuk néhány nap múlva e kettővel nő. XVI. Benedek szerint életük és üzenetük a mai ember számára is időszerű: »Hildegard középkori bencés apáca volt, a teológia igazi mestere, aki komolyan tanulmányozta a természet- és a zenetudományt.«” <http://www.magyarKurir.hu/hirek/ket-uj-egyhazdoktor-avat-papa-kozeljovoben> (2016. 08.24.)

¹³ Polgár Anikó: *Hildegardis Bingensis*. Palimpszeszt 2002. január, 16. szám (http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/03.htm#fn5, letöltés: 2016. 07. 21.)

¹⁴ Életről: *Vita Sanctae Hildegardis*. Turnholt, Brepols, 1993.

Hildegard von Bingen szentté avatásának viszontagságos történetét érdemes összefoglalni azok számára, akik az ilyen jellegű eljárásokat egyáltalán nem ismerik. Bár a hivatalos szentté avatás a hivatkozások szerint formai okok miatt késett, ez nem teljesen véletlen: rendhagyó pálya, rendhagyó küldetés, rendhagyó egyéniség – még a korában éppen változásban levő szent-ségmodellek sem kedveztek neki, még ezekbe sem fért el minden vonása. Egyébként a női szentségnek a 13. századtól kezdődő „előretörése”¹⁵ félelmet kelthetett, ennek ellenhatásaként születhetett meg a boszorkányüldözés, a boszorkányok nagyrészt nők voltak, akik a sátáni kísértésre, befolyásolásra „természetüknél fogva” jobban hajlottak.¹⁶

Hildegard élettörténetét még életében elkezdi írni egy szerzetes, Gottfried, 1174–1175-ben. 1178-ban azonban az idős Hildegard vitába keveredik, és nem hajlandó a lelkiismerete, jobb meggyőződése ellenére engedelmessé válni Mainz egyházmegyei vezetőinek, akik az általa vezetett kolostort ezért interdikció alá vetik. Ezt alig pár hónappal az apátnő halála (1179. szeptember 17.) előtt vonják vissza. 1180 és 1190 közt Theodorik szerzetes folytatja s befejezi az életrajzot, majd 1226-ban Rupertsberg előljárója, Hildegard utóda kérelmezi Hildegard szentté avatását. IX. Gergely pápa elrendeli a per megnyitását 1227. január 27-én, az életrajzot, Hildegard műveit és a kanonizációs protokollumot 1233-ban végén indítják Rómába, egy strasbourgi szerzetes, Bruno viszi egy olyan párizsi teológiai véleményezés kíséretében, amely szerint Hildegard művei nem emberi, hanem isteni eredetű szavakat tartalmaznak. Ennek ellenére az iratokat formai okokból visszautasítják 1237-ben: a szentté avatáshoz szükséges, tanúkkal bizonyított csodatételek dokumentálása nem kielégítő. Még ugyanazon év május 6-án a pápa, ugyanaz a IX. Gergely, egy új bizottságot nevez ki, amelynek tagjai között egy mainzi kanonok is helyet kap. Mivel ez a bizottság valószínűleg el sem kezdte működését, IV. Ince pápa 1243-ban újra megpróbálja a kanonizációt sürgetni, az ügyet elővenni, de ez végül függőben marad. Bár 1326-ban XXII. János pápa Rupertsberg kolostorának engedélyezi Hildegard ünneplését, hivatalos előrelépés az egyetemes egyház egészére vonatkozó tiszteletére nem történik, s azt 1489-ben Mainz érseke is hiába sürgeti, sőt, Hildegardnak a kolostortemplom oltára előtti sírját felnyitattja és új helyre helyezteteti, ahol jobban leróhatják tiszteletüket a zarándokok, a papírmunka elakad, s ugyanígy jár az ügygel Trithemius sponheimi apát is. Hildegard a 15. században bekerül a *Martyrologium Romanum*-ba, a katolikus egyház szentkatalógusába, de mivel a hiatalos szentté avatás nem történik meg, hivatalos tisztelete helyi jellegű marad. 1632-ben Rupertsberg kolostora a harmincéves háború pusztításainak áldozatául esik, majd 1802-ben az eibingeni kolostor, ahová Rupertsberg lakói egykor menekültek, is feloszlik. 1904-ben költöznek ismét bencés nővérek a környékre, egy Hildegardról elnevezett és Eibingenben épített kolostorba.

¹⁵ Nyugaton az 5–12. században tisztelt szentek mintegy 10 százaléka nő, legalacsonyabb az arányszám 800 és 1150 között, majd az 1198 és 1431 közt lefolytatott szentté avatási eljárások esetében 18 százalék a nők aránya. André Vauchez az adatok és összefüggések fényében kijelenti: a 13. századtól a katolikus egyház hivatalosan is elismeri a női lehetőségét a szentté válásra. Ez azért forradalmi, mert az egyháztatyák nyomán a bibliai bűnbeeséstől kezdve a nőt mint a bűnre természeténél fogékonyabbnak sem közbenjárói, sem példakép szerepre nem tartották alkalmasnak korábban. A kora kereszténység mártírnői és női vértanúi semmi sem különböztette meg férfi társaiktól. Igazából úgy válhattak szentekké, ha nőiségük rejtve maradt, és férfias erényeket mutattak. A 13. századtól házas nőket (akik gyermekeket is szültek) is szentté avattak. Ezek a nők ekkor még kizárólag az arisztokrácia köréből kerültek ki. A női szent-ségmodell alakulásában az arisztokrata, uralkodói származású szentek hatására vált lehetségessé a 15. századra az is, hogy már alacsony származásúakat, például parasztlányokat (Sziénai Szent Katalin, Szent Johanna) mint hiteles szenteket, látnokokat elismerjenek. Lásd Jane Tibbetts Schulenburg: *Sexism and the Celestial Gynaecium*. Journal of Medieval History, vol. 4, November–June, 1978. 117–133; André Vauchez: *Between Virginity and Spiritual Espousals: Models of Feminine Sainthood in the Christian West in the Middle Ages*. The Medieval History Journal, vol. 2, 2 (1999).

¹⁶ Vauchez: *i. m.* 358–359.

Itt kezdődik el Hildegard munkásságának tudományos elemzése 1920-tól. 1940-ben XII. Piusz pápa levelet ír a német püspököknek, amelyben engedélyezi a szent szűz, Hildegard tiszteletét az egész német egyházban. 1978 és 2010 között Hildegard műveinek kritikai kiadása is megszületik, és az 1979-es emlékévként (halála 800. évfordulója) a figyelmet olyannyira ráirányítja, hogy a német püspöki kar hivatalosan kéri Rómától Hildegard egyházdoktorrá nyilvánítását. Ezt azzal utasítják el, hogy Hildegard nem volt hivatalosan szentté sem avatva. Így 1987-ben a német püspökök hivatalosan kéri Rómától a szentté és egyben az egyházdoktorrá avatást. A folyamat ismét elakad 1990-ben, időközben 1997-ben megünneplik Hildegard 900. születésnapját is, 2010-ben megjelenik műveinek teljes kritikai kiadása, szeptember 1-jén és 8-án a német származású XVI. Benedek pápa, a korábban teológiai tanár Joseph Ratzinger kétszer is tanító beszédet tart Hildegardról, szentként és nagy prófétaként emlegetve őt, kiemeli bátorságát és azt a képességét, hogy az idők jeleit észrevette. 2011 januárjában utasítja a pápa a megfelelő vatikáni kongregációt Hildegard ügyének kivizsgálására, majd április 2-án egy hivatalos iratban állapítja meg, hogy az 1228-ban elkezdett pert végre le kell folytatni, és az ügyet el kell bírálni. 2012. március 20-án kerül pont az ügy végére, ezt követően május 10-én XVI. Benedek pápa aláírja a Hildegard szentté avatásáról szóló iratot. Május 27-én a pápa azt a döntését is bejelenti, hogy Hildegard az egyházi elismerés egy következő fokát is megkapja, egyházdoktor lesz. Október 7-én történik meg az ünnepélyes kihirdetés Rómában, annak a misének a végén, amellyel egyben egy jelentős témákat megvitató püspöki szinódus is indult.¹⁷

A tudatlan szolgáltató

Hildegard rendhagyó, sokoldalú tehetség volt, bár ő szerényen tudatlan szolgáltónak nevezte magát.¹⁸ Tehetsége minden korlátot áttört: zenét szerzett és liturgikus énekszövegeket, teológiai művet írt és orvosi könyvet. Latintudása nem volt tökéletes, ezért Volmar, egy szerzetes, aki korábban tanítója volt, segédkezett neki a művek megfogalmazásában és lejegyzésében. Írásai teológiai és természettudományos munkák. Polgár Anikó szerint művei közül ma is a legolvasottabbak a misztikus írások (a *Scivias* és a *Liber divinatorum operum*)¹⁹ és „különös költőiségű, látomásokkal telített versei” (*Symphonia armonie celestium revelationum*).²⁰ Versei kötetlen,

¹⁷ Philippa Rath OSB: *Hildegard of Bingen – A Chronology of her Life and the History of her Canonization*. Az összefoglaló az eibingeni bencés szerzetesnő írásának Barbara Thompson által angolra fordított változata alapján készült, forrás: <http://www.abtei-st-hildegard.de/?p=3902> (2016.09.01.)

¹⁸ A Fény látnoknőjének, egy együgyű embernek a látomásai – ez áll látomásairól szóló műve, a *Scivias* elején. Ld. Hildegard von Bingen: *A megváltás tízes műve*, Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám, Bp. 1995.

¹⁹ Művei forrása: J.–P. Migne, ed., *Patrologiae cursus completus: series latina*, Paris, 1841–1864, 197. tom.; *Corpus Christianorum Continuatio Medievalis* XCII., Turnholti, Typographi Brepols Pontificii MCMXCVI; *Corpus Christianorum Continuatio Medievalis* XLIII., Turnholti, Typographi Brepols Pontificii MCMLXXVIII. A *Scivias* részlete Kemenczky Judit magyar fordításában: Hildegard von Bingen: *A megváltás tízes műve*.

²⁰ Lásd Saint Hildegard of Bingen: *Symphonia*. (Introduction, translations and commentary by Barbara Newman.) Cornell University Press, Ithaca – London 1998. Versei kötetlen, a mai szabad verset idéző szekvenciaformában íródtak, Babits Mihály fordított egyet, az *O ignis Spiritus Paracliti* kezdetűt, ld. *Amor Sanctus. Szent Szeretet könyve*. (Fordította, magyarázta Babits Mihály.) Magyar Szemle Társaság, Bp. 1933. 138–141. Magyarul Polgár Anikó fordításában olvasható még: Szent Szekvencia Szent Maximinusról, Kalligram, 2000/11,105–106; Ő, szent orvoslás; Szekvencia Szent Rupertusról, Kalligram 2001/9–10; Szekvenciák, Kalligram 2002, 16 (http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/26.htm, letöltés: 2016.06.06.); kötetben 73 liturgikus ének jelent meg Kulcsár F. Imre fordításában: Hildegard von Bingen: *Égi harmóniak. Az Isteni Erők játéka*, Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Bp. 2003. 7–102.

a mai szabad verset idéző szekvencia formában íródtak; Babits Mihály *Amor sanctus*ában is olvashatunk közülük egyet, az *O ignis Spiritus Paracliti* kezdetűt. Hildegard von Bingen főbb művei: *Visionum ac revelationum libri tres* (Látomások és kinyilatkoztatások három könyve), avagy *Liber Scivias* (Tudd az utat), azt 1151–52-ben fejezte be, és 26 látomást örökít meg, illusztrációk kísérik a szöveget, *Liber vitae meritorum*, *Liber divinatorum operum* (más néven: De operatione Dei, azaz Isteni művek könyve; orvostudományi, gyógyászati jellegű a *Causae et curae* (Okok és orvoslásaik: a betegségek okait és gyógyítását tárgyalja), illetve a *Liber simplicis et compositae medicinae* (Az egyszerű és a hagyományos gyógyászat könyvei), *Physica* (kilenc kötetből álló, átfogó természettudományi enciklopédia),²¹ *Expositiones evangeliorum*, *Epistolae*. Kolostora számára liturgikus műveket írt, szöveget és zenét, ezek közt van egy kyrie, 35 antifóna, 19 rezponzorium, hét himnusz, hét sequentia. Hildegárd a korabeli gregorián zene elemeire alapozott, de egyéni jellegű műveket szerzett, a szakértők szerint az egyik különlegessége, hogy akár két és fél oktáv hangterjedeleme írt, a gregoriánra jellemző szekund- és terclépéstől eltérően nagy ugrásokat (kvart, kvint) használt. Liturgikus művei közé sorolható az *Ordo virtutum* című zenés misztériumjáték, amit feltehetően 1151-ben komponált.²² Ez az egyetlen középkori dráma és az első fennmaradt oratórium, amelynek szövegét és zenéjét is ismerjük. Valószínű, hogy mint más liturgikus énekeit ez is előadták kolostorában, mégpedig kísérettel ellátott egyszólamú műként, amelyben a nyolc énekes (női szereplők) mellett a Sátán férfi, és prózában beszél. A darab témája az erények és a sátán harca egy lélekért. A misztikus darabot Hildegard teológiai jellegű művével párhuzamosan olvasva igazán érdekes olvasmány, minthogy a képeket, látomásokat és azok különböző szempontok szerinti magyarázatát is tartalmazó *Scivias*t olykor a teológiai traktátusokra jellemző tudományos aprólékosság jellemzi (különösen a látomásokat magyarázó részekben), a költői darab pedig mintegy „lefordítja”, megjeleníti és így bárki számára befogadható módon mutatja meg a nagy teológiai igazságokat. *A megváltás tüzes* műve címmel jelent meg Kemenczky Judit fordításában magyarul a *Scivias* egy része, *A Wisse die Wege*, *Tudd az utakat* II. könyve a *Rupertsbergi Kódex* eredeti szövege alapján. Ebből idézek néhány jellemző képet, amelyek plasztikus leírása összecseng a színdarabbal, a tartalom, a szereplők, a képek benne vannak a zenés oratóriumban, születése, megformálása gondolati háttérét képezik.

Az első fennmaradt oratórium az isteni erők játékáról

A kötetben *Anyaság lélekből és vízből* a címe a harmadik fejezetnek, amelyben ezt a leírást találjuk: „...egy olyan magas termetű asszonyt láttam, amelyik egy nagy városhoz hasonlatos. Fején csodálatos koronadísz. Karjaiból, a leomló ruhaujjakhoz hasonlóan, oly világos ragyogás áradt, mely az égből a földig sugározta fényét. Öle számtalan redőzetű hálóként nyílt meg a rajta beáramló sokaság előtt. Lába, lábszára nem volt az alaknak, hanem törzsén állt Isten ábrázata

²¹ Természettudományi munkáiból Magyar László András fordított magyarra. Hildegardis von Bingen: *A foganásról* (válogatás). = *Középkori Szexbreviárium*. Válogatás Constantinus Africanus, a Salernói Ismeretlen és Hildegardis Bingensis műveiből. T-Twins, Bp. 1994. 77–124.

²² *Nine Medieval Latin Plays*. (Edited and translated by Peter Dronke.) Cambridge University Press, 1994. 147–184. Magyarul: *Isteni Erők játéka – énekes misztériumdramá*. Fordította Kulcsár F. Imre. = Hildegard von Bingen: *Égi harmóniák*. Az Isteni Erők játéka. 103–120.

előtt az oltárnál, széttárt karjaival átölelte, miközben átható pillantású szemei keresztlhatoltak az ég körein. Öltözéket nem észleltem rajta, csak azt láttam, hogy mindenütt tündöklő fény ragyogja át és csillámló ragyogás folyja körül. Mellén villámló hajnalpír parázslott fel és egy dalt hallottam onnan, melyben különböző hangszerek csodálatos összhangjában a szikrázó hajnalpírt énekelte.²³

Látomásában Hildegard nemcsak különleges képeket lát a fényben, de hangokat, zenét is hall. Nem véletlen, hogy az elemzők, szakértők szerint az általa szerzett zene egészen különleges, a korabeli gregoriánhoz képest olykor szokatlan hangtávokat iktat be. Ihleti a kor egyházzeneje, de saját látomásaihoz igazodik. Ez magyarázza azt is, miért nem énekel a Sátán a darabban, miért csak prózaszöveget kap: a zene isteni eredetű, maga Isten kinyilatkoztatása, nem társítható az ellenséghez. Ugyanennek a műnek *Az ellenfél* című fejezete, amely a hetedik látomás leírása, a sátánt és az ő emberekre, lelkekre gyakorolt hatását ábrázolja: „Azonban a tömeg előtt, mint egy úton, döbbenetes méretű és hosszúságú feregszerű fenevad hevert a hátára fordulva. Iszonyatot és dühöt árasztott e leírhatatlan látvány. Balján piac volt, ahol az emberek drága értékeit, a világ örömei és más különféle árukat kínáltak megvételre. Néhányan azonban sietősen haladtak tovább anélkül, hogy bármit is vettek volna. Ezzel szemben mások megfontoltan lépkedtek és buzgó adásvételbe merültek. A fereg fekete volt, tüskés, fekélyekkel és himlőhelyekkel tele, amelyek között öt különböző színű csik húzódott végig a fejétől a lábáig. Ezek közül az első zöld, a második fehér, a harmadik vörös, a negyedik sárga és az ötödik fekete színűnek látszott, mindegyik halálos méreggel telve. A fenevad feje azonban már szétzúzódott és a bal pofája oszlófélben volt. Szemei, kívülről nézve véraláfutásosak, de belül tüzesen parázslottak. Fülei kerekék és tüskések voltak, Az orra és a torka a viperához hasonlított, kezei mint az emberkéz, lába viperaláb, és rövid, elborzasztó farka volt. Nyaka köré lánc hurkolódott, mely ugyanakkor bilicsbe szorította kezeit és lábait [...].

Torkából négy irányba szétoszló tűz lángolt elő. Az első a felhőkig lobogott. A második a világias gondolkodású emberekre permetezte szikráit. A harmadik a szellemi után vágyakozó lelkekre vetette magát, míg végül a negyedik a szakadékba csapódott. Az első, felhőkig fellobbanó láng tüzeit a menny felé igyekvő emberekre irányította. Ezek láthatóan hármas sort alkottak. A legfelső sor egészen közel volt a felhőkhöz, a második a felhők és a föld között, míg a harmadik sor alig emelkedett a föld fölé. »Engedj minket a mennybe jutni!« De a láng ide-oda dobálta őket. Egyesek nem hagyták lerántani magukat, mások azonban alig tudtak lábon maradni. Megint mások a földre buktak, azonban újra fölemelkedtek és elindultak a mennyt felé.

A második láng, mely a világias gondolkodású embereket érte, néhányukat olyannyira özszeégette, hogy borzalom volt látni a feketeségüket. Másokat lángszóró tüskéivel lyuggatott át, mégpedig oly módon, hogy azoknak teljesen a láng mozgását követve kelljen hajladozniuk. Ezek közül egyesek mégis kiszakították magukat és visszafordultak a menny felé igyekvőkhöz. »Hűségesek, segítsetek nekünk!«, kiáltották időről időre. Mások átszúrva maradtak. A harmadik láng a szellemi embereket nyaldosta körül és sötét füstjébe burkolta őket. Közöttük hat csoportot különböztettem meg. Az elsőknak a lángként rájuk törő indulat okozott súlyos sérüléseket. A többieket, akikhez ily módon nem tudott hozzáférni, buzgó igyekezete zöld, vörös, sárga és fekete halált hozó méreggel spriccelte be, amely a fenevad testéből fejtől lábig bugyogott elő.

²³ Hildegard von Bingen: *A megváltás tízes műve*. 29.

Az utolsó láng végül a szakadék mélyébe csapódott. Itt azok a különféle kínoktól szenvedők tartózkodtak, akik nem mosdottak tisztára a keresztelőforrásban és Isten helyett az ördögöt imádták, mert nem ismerték fel az igazság és hit fényét. [...]

Lásd, akkor hirtelen egy nagy sereg fény sugárzó ember érkezett oda, akik egész hosszában végigtapostak a férgen, nagy kínokat okozva ezáltal annak. Ő azonban sem tüzével, sem mérgeivel nem árthatott nekik.²⁴

Az oratórium szereplői a klasszikus moralitás megszemélyesített emberi tulajdonságai, erényei és bűnei (itt főleg az előbbieket, a darabbeli megjelenés sorrendjében): alázat, szeretet, engedelmesség, hit, remény, szeplőtlenség, ártatlanság, a világ megvetése, mennyei szeretet, önfegyelem, szemérmesség, könyörületeség, győzelem, különbségtévesztés, türelem. Melettük megjelennek a pátriárkák és próféták, a testben lakozó lelkek panasza, a boldog lélek, a szorongatott, a boldogtalan, majd a bűnbánó lélek, a címbeli isteni erők – és az ördög. Ez utóbbi az egyetlen, zenés megszólalást nem érdemlő, pusztulást és rontást hozó szereplő – egyedi és érdekes dramaturgiai megoldás! A *Scivias* néhány helyén a már idézetten kívül további ilyen leírásait találjuk: „Az ördög csalárd fonáksága súlyos igaként nehezedik azokra, akik Isten szeretetét nem érdemlik, mert soha meg nem látják a tiszta megismerés fényében [...].”²⁵ „Leplezetlenül, mindenki számára láthatóan, ezen az úton döbbenetes méretű és hosszúságú féregszerű fenevad hever hátára fordulva. Bár ez a vén kígyó, de mégsem igazi, csak jelképes ábrázolásba. [...] olyan iszonyatos és dühöt árasztó ez a látvány, hogy az ember által leírhatatlan.”²⁶

Az asszony – az egyház megszemélyesítője – leírása az *Anyaság lélekből és vízből* fejezetében így folytatódik: „...az alak mint egy köntöst terítette szét ragyogását, mondván: »Fogannom kell és szülnöm!« Villámsebesen egy sereg angyal sietett oda. Ülőhelyeket és lépcsőket készítettek elő azoknak az embereknek a számára, akik által majd tökéletessé egészül. Akkor fekete gyermekecskéket láttam a föld közelében a levegőn átúszni, akárcsak a vízben a halak. Ők a redőkön át az alak ölébe mentek. Ez azonban mély lélegzetet véve fölszívta őket egészen a fejébe, ahol is előjöttek a szájából. Ő maga ezalatt teljesen sértetlen maradt. [...] A jelenés minden egyes gyermekecskéről lehúzta fekete bőrét és az út túldalára hajította, mindet vakító fehér ruhába öltöztette, tisztán sugárzó fényt nyitva számukra.”²⁷ Az oratóriumban ez részben leegyszerűsödik, az isteni erők hordozzák és mutatják meg mindazt a szeretetet, amelyet az asszony és a fekete gyermekecskének viszonya sejtet. A *Scivias*nak ezt a látomását így magyarázza Hildegard: „Az áldott lelkek minden hívőnek felajánlják hódolatteljes és szeretetfakasztó szolgálataikat. A hit lépcsőit és a lelki nyugalom ülőhelyeit készítik azok számára, akikben a boldog Anya Szentegyház egykor majd elnyeri teljes szépségét.”²⁸ „Feketék a balga emberek, akik még nem mosdottak le a megváltás fürdőjében. Bár ők a földet szeretik, elmerülnek abban és állhatatlanságukat hiszik otthonuknak, mégis eljutnak végül a szentség anyjához. Fölismerik titkainak méltóságát és befogadják az áldást, hogy az ördögtől elszakadva visszaadassanak istennek. Belépnek az egyházi közösség szerkezetébe, abba az egyedülbe, ahol

²⁴ Hildegard von Bingen: *A megváltás tízes műve*. 94–98.

²⁵ Hildegard von Bingen: *A megváltás tízes műve*. 18.

²⁶ Hildegard von Bingen: *A megváltás tízes műve*. 99.

²⁷ Hildegard von Bingen: *A megváltás tízes műve*. 29–30.

²⁸ Hildegard von Bingen: *A megváltás tízes műve*. 35.

minden egyes hívő megkapja a szentség áldását...²⁹ „Az emberi szívekbe látó isteni hatalom a legfelségesebb ragyogás fényét mutatja meg nekik és mindegyikhez az üdvösség intő szavával fordul. A keresztelő fürdőjében irgalmasan elhajtja a hitetlenség bűneit és mindegyiket eltünteti az út – amelyik Krisztus – túldalára hajítva, mert Krisztusban nincsen halál, hanem az őszinte bűnvallomás és a bűnök lemosása által, ő az élet.”³⁰

A latin cím: *Ordo virtutum*, az erények rendje, Kulcsár F. Imre, a fordító *Az Isteni Erők játékának* nevezi magyarul, döntését így indokolja: „csak mai nézőpontból, első közelítésben mondhatjuk szereplőit allegorikus személyeknek, Hildegard maga valóságos kozmikus erőnek tekintette őket – nem vérszegény, képzelet-szülte lényeknek, hanem a teremtő és megváltó isteni Való aspektusainak. (Ezért használjuk a magyar fordításban a kézenfekvőbb Erények szó helyett az Isteni Erők kifejezést.)”³¹ Hildegard látomásainak leírását figyelmesen olvasva a fordító megoldása indokolt, a szerző valóban egy élő, mozgó, egymással összefüggésben „lélegző” rendszert érzékel, Isten ezt és így mutatja meg neki, mindaz, amit különleges tapasztalatai során érzékel, a teremtett világ egységét mutatja meg neki, amelyben a mégoly elvont fogalmak is valamiképpen mint működő mozgató erők, elvek szerepelnek. Mindazok a szimbólumok, amelyek különböző típusú, műfajú alkotásokban az átlagember számára nem érzékelhető transzcendens erőket jelenítik meg, Hildegardnak ragyognak, cselekednek és daldolnak. Teológiai tudását, meggyőződését, a látott képek és a hallott hangok, az isteni zene miatti állandó örömét úgy akarja továbbadni a körülötte élőknek, hogy mindez hasznukra váljon, megmentésüket szolgálja. Ez a szándék motiválta a színdarab megírását.

„Egyedül az én fényem érintett...

Kiáltsd és hirdesd és írd... az én misztériumaimat”

André Vauchez a szentségmodellekről szólva megemlíti, hogy nemcsak a szentséggel kapcsolatos elvárások változtak az idők során, hanem egyetlen szent vonatkozásában is az egymást követő korok valóságának és problémáinak megfelelően különböző aspektusok kerültek előtérbe.³² Hildegardról feljegyezték, hogy így beszélt magáról: „Csak szegény női lény, teremtmény vagyok” – paupercula feminea forma. Törekény edény, „ám amit mondok, nem tőlem, hanem az eleven fénytől jön”, állította,³³ bár Hildegard tapasztalása és működése egyik elemzője szerint elég távol esik attól az önmegtagadó, alázatos lénytől, amilyennek mutatni kívánja magát.³⁴ *A megváltás tüzes művében* így fogalmazza meg a neki utasításokat adó hang parancsát és szándékát: „És hallottam, ahogy az említett eleven tűzből egy hang hozzám beszél: Esendő anyag, tapasztalatlan nő, tanulatlan bármifajta földi tudományban. Nem értesz tudós férfiként

²⁹ Uo.

³⁰ Hildegard von Bingen: *A megváltás tüzes műve*. 37.

³¹ Kulcsár F. Imre: Utószó és jegyzetek. = Hildegard von Bingen: Égi harmóniák. Az Isteni Erők játéka 134.

³² André Vauchez: *Between Virginity and Spiritual Espousals* 349.

³³ Barbara Newman: *Sister Wisdom: St. Hildegard's Theology of the Feminine*. University of California Press, Oakland CA, 1987. 1–41.

³⁴ Cynthia Garrity-Bond: *The Sainthood of Hildegard von Bingen by a Feminist-Friendly Pope?* <https://feminismandreligion.com/2012/05/18/the-sainthood-of-hildegard-von-bingen-by-a-feminist-friendly-pope/> (2016.08.31.)

az írások olvasásához. Egyedül az én fényem érintett, mely bensődet égő napként izzítja át. Kiáltsd és hirdesd és írd ezeket az én misztériumaimat, melyeket titokteljes látomásban látsz és hallasz. Ne vonakodj hát, hanem beszélj el, ami szellemedbe hatol, ahogy én beszélek általad, megszegyenyítésére azoknak, kik az egyenes utat kellett volna hogy mutassák népemnek, de züllöttségükben megtagadták azt a kötelességüket, hogy nyíltan prédikálják az igazságot, amit pedig jól ismernek. Mert nem hajlandók lemondani az őket leigázó gonosz vágyaikról, s az igaz szó hallatára elvörösödve menekülnek az Úr ábrázata elől. Ezért te, szellemedben kicsiny, de titokzatos leheletem által bensődben tanult, ha Éva bűne miatt a férfi alárendeltje is vagy, beszélj és hirdesd tüzes művemet, mely igaz látomásban megmutattatik neked!”³⁵

Világos, hogy csak ezzel a kora teológiai értelmezését elfogadó és visszatükröző attitűddel érvényesülhetett, érvényesíthette nagyon is jól körvonalazott akaratát (és itt eltekintünk annak elemzésétől, ez az akarat honnan, miből merített, hogy a makacsság mint jellemvonás vagy az isteni ihletettségnek való teljes alárendelődés volt-e a forrása), illetve így kerülhette el az eretnokség, boszorkányság gyanúját. Ugyanakkor nyilvánvaló Hildegard öntudata: kora hivatásos hithirdetőinek viselkedését világosan látja és láttatja, hibáikat éles hangon megnevezi. Bonyolult lélektani elemzés tárgya lehetne azt kielemezni – az idő ekkora távlatából lehetetlen feladat –, az alázat és öntudatosság milyen keveréke, aránya határozta meg önképét. Láthattuk, éppen megítélése bonyolult volta miatt is szentté avatása századokig váratott magára, bár lejegyzett látomásai nyomán összeálló világképére a hithűség igazoló pecsétjét a kor elfogadott nagyja, Clairvaux-i Szent Bernát rányomta, s nyomán maga a pápa, III. Jenő is igaznak ismerte el tanítását,³⁶ sőt a mainzi zsinaton felolvasott belőle.

Paupercula Feminea Forma. A Simple Woman of the Middle Ages and her Musical Visions

Keywords: Middle Ages, sainthood, religious women, drama, oratorio, vision

In the Middle Ages most of the saints were men (90%). After 1200 women saints represented 18%. At first martyr men and women were quite the same, no female specific was named in case of beatification. In the 13th century women got the spotlight, as the Church began beatifying more and more women. The Church Fathers considered all that was female weak, disposed to erotic failure and thus not able to live the life of a saint. In the 13th century the model of sainthood was transformed, first women of aristocratic descent were also beatified. Later, in the 15th century even women of lower descent, peasant girls became saints. The article analyzes the model of sainthood in the case of Hildegard von Bingen.

³⁵ Hildegard von Bingen: *A megváltás tüzes műve*. 11–12.

³⁶ Klaniczay Gábor: *Reform-szerzetesrendek, eretnekmozgalmak. = Európa ezer éve. A középkor*. I. kötet, Osiris Kiadó, Bp. 2005. 317.